

O'ZBEKISTON SSRDA MAHALLIY BOSHQARUV IDORALARINING SHAKLLANISHI (1925-1926-yillar)

*Sodiqov Furqat Fattuloyevich,
Oila va xotin-qizlar ilmiy-tadqiqot instituti kata ilmiy xodimi, t.f.f.d.(PhD)*

ФОРМИРОВАНИЕ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЕ В УЗБЕКСКОЙ ССР(1925-1926 гг.)

*Содиков Фуркат Фатуллоевич,
стариций научный сотрудник, д.ф.и.н(PhD)
научно-исследовательского института "Семья и женщина"*

FORMATION OF LOCAL AUTHORITY IN THE UZBEK SSR(1925-1926)

*Sodikhov Furkat Fatulloevich,
d.f.h.s.(PhD), Senior Researcher(PhD) of the scientific-research institute
"Family and Women"*

Annotasiya. Maqolada 1925-yilda O'zbekiston SSRning tashkil topishi natijasida mahalliy boshqaruv idoralarining shakllanishi, tuzilishi, saylov jarayonlari ochib berilgan. Shuningdek, mahalliy boshqaruv idoralarini shakllantirishda mavjud muammolar va qarshiliklar hamda sovet hukumatining ularni bartaraf etish uchun amalga oshirgan chora tadbirlari manbalar asosida tahlil qilingan. Mahalliy sovetlarda o'tkazilgan saylovlar va saylov huquqi batafsil yoritilgan. O'zbekiston SSRda yer-suv islohotining ikkinchi bosqichi o'tkazilishida mahalliy boshqaruv idoralarining tutgan o'rni va aksincha ushbu islohotning mazkur idoralarga ta'siri masalasi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: sovet, mahalliy boshqaruv, idora, viloyat, tuman, uyezd, volost, qishloq soveti, saylov, yer-suv islohoti, yot unsur, batrak, dehqon, o'rtahol.

Аннотация. В статье рассматривается о формировании, структуре и избирательных процессах местных органов управления в результате образования Узбекской ССР в 1925 году. Также на основе источников были проанализированы существующие проблемы и сопротивления в формировании местных органов управления, а также меры, принимаемые советской властью для их устранения. Подробно освещаются выборы в местные советы и право голоса. Приводится информация о роли местных органов управления в проведении второго этапа земельно-водной реформы в Узбекской ССР и, наоборот, о влиянии этой реформы на эти органы.

Ключевые слова: совет, местное управление, орган, область, район, уезд, волость, сельский совет, выборы, земельно-водная реформа, чуждые элементы, батрак, крестьянин, середняк.

Annotation. The article discusses the formation, structure and electoral processes of local authorities as a result of the formation of the Uzbek SSR in 1925. Also, based on the sources, the existing problems and resistances in the formation of local authorities, as well as the measures taken by the Soviet authorities to eliminate them, were analyzed. Elections to local soviets and the right to vote are covered in detail. Information is provided on the role of local authorities in the implementation of the second stage of the land and water reform in the Uzbek SSR and, conversely, on the impact of this reform on these bodies.

Key words: soviet, local authority, authority, region, district, uyezd, volost, village soviet, elections, land and water reform, alien elements, laborer, peasant, middle peasant.

Kirish. O‘zbekiston SSRda mahalliy boshqaruv idoralari viloyat, uyezd, volost va shahar sovetlari syezdi va ularning ijroiya qo‘mitalaridan, qishloqlarda esa qishloq sovetlaridan iborat edi. Bu jihatdan respublikadagi mahalliy boshqaruv tizimi Turkiston ASSRdagi tizim bilan bir xil edi. Yangi tuzilgan respublika oldiga mahalliy hokimiyatni shakllantirish uchun ko‘plab muammolar mavjud edi. O‘zbekiston SSRning Qashqadaryo, Surxondaryo Xorazm va boshqa viloyatlarida sovet hokimiyatiga qarshi qurolli harakat, mahalliy sovetlarni tuzish uchun kerak bo‘ladigan huquqiy asos, kadrlar masalasi, quyi sovetlardagi og‘ir iqtisodiy vaziyat va boshqa shu kabi muammolarni keltirish mumkin. Yuqoridagi masalalarni hal etish uchun markaz va respublika rahbariyati tomonidan amaliy harakatlar olib borilgan.

Adabiyotlar sharhi.

Mazkur masalani yoritishda 1925-yilda Birlashgan Davlat Siyosiy Boshqarmasi (OGPU)ning materiallari aks etgan “Совершенно секретно»: Лубянка — Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.)” materiallar to‘plamining 1925-yilda chop etilgan 2-tomidan foydalanildi. Ushbu to‘plamda sovet boshqaruv idoralari faoliyatining tahlili va boshqaruv apparati xodimlarning ijtimoiy kelib chiqishi to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston SSRda mahalliy boshqaruv idoralarining shakllanishi, faoliyati masalalari “История советского государства и права Узбекистана: 1924-1937 гг.” 2-tom, “O‘zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). O‘zbekiston 1917-1939 yillarda.” 1-tom fundamental tadqiqotlarda yoritilgan.

E. Chernyavskiy, J.A. Zaychenko asarlarida mahalliy boshqaruv idoralarida o‘tkazilgan saylovlar, O‘zbekiston SSRdagi yer-suv islohotida mahalliy boshqaruv idoralarining o‘rni va ushbu siyosatning mahalliy boshqaruv idoralariga ta’siri tahlil qilingan.

O‘zbekiston Milliy arxivining 86-fondi 2445- va 3103-ishlarida volost byudjetini shakllantirish masalalari va 1926-yilda mahalliy boshqaruv idoralarida o‘tkazilgan saylovlarning tashkiliy jihatlari ochib berilgan.

Natija va munozara.

Sovet hukumati oldingi davrlarda bo‘lganidek ularga qarshi qurolli harakat davom etayotgan hududlarni doimiy ravishda to‘liq nazoratga olish uchun harakat qildi va bu masala ularning doimiy kun tartibida bo‘ldi. Ushbu hududlarda mahalliy boshqaruv idoralarini shakllantirish va mustahkamlash uchun turli xil nazorat idoralari va usullaridan foydalandi. 1923-yilda tashkil topgan Birlashgan Davlat Siyosiy Boshqarmasi (ОГПУ) ana shunday idoralardan biri edi.

Davlat Siyosiy Boshqarmasi sovet hokimiyatiga qarshi kurashni tugatishda sovet boshqaruv idoralari faoliyatini ham tahlil qilib bordi. Tashkilotning kuzatishlari va tahlillari natijasida qishloqlarda sovet hokimiyati umuman mavjud emas degan xulosaga kelgan[1,560]. Chunki bu paytda qo‘rboshilar egallab turgan ko‘pgina qishloqlarda fuqarolik va harbiy hokimiyat bevosita ular tomonidan amalga oshirilgan. Shunday hududlarda sovet hokimiyati joriy etgan tartib qoidalar amal qilmagan. Joylarda sovet boshqaruv idoralari vakillari nomigagina saylab qo‘yilgan, xolos.

Shu bilan birga, Davlat Siyosiy Boshqarmasi sovet boshqaruv apparatida xodimlarning ijtimoiy kelib chiqishini doimiy ravishda o‘rganib borgan. Boshqaruv tizimida “begona elementlarning” mavjudligini aniqlash masalasi ustuvor vazifa hisoblangan. Ya’ni sovet boshqaruv apparatida sobiq amaldorlarning xavfli ekanligini inobatga olib va ularning “bosmachilar” bilan aloqalari bo‘lishi mumkinligini oldini olish maqsadida imkon qadar ularni egallab turgan mansab va lavozimidan “yot unsur” sifatida tozalangan. Masalan, 1925-yil dekabrda OGPUning ma’lumotiga qaraganda, Samarqand oblastining Kattaqo‘rg‘on uyezdida “Qo‘shchi” ittifoqi a’zolarining 60 foizi boylardan tarkib topgan. Surxondaryo oblastida “Qo‘shchi” ittifoqining raisi ham sobiq amirning amaldorlaridan biri va u bosmachilar bilan aloqa qiladi, deb ro‘yxatga olingan[1,721-722].

Shu bilan birga, Sovet hukumati 1925-yil 11-martda qurolli harakat davom etayotgan Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlariga qishloq sovetlarini boylar,

mullalar va qurolli harakatga yordam berayotgan deb e'tirof etgan guruhlardan tozalash uchun keng vakolatlarga ega bo'lgan maxsus komissiyani yuboradi[2,58]. Komissiya o'z faoliyati davomida yuqoridagi hududlarda quyi sovet idoralarini taftish qilib, u yerdagi bolsheviklar nazdida aytilgan yot unsurlardan tozalash ishlarini olib bordi.

1925-yilning 23-sentabrda O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komiteti IV-plenumida "O'zbekistonda Sovetlar ishini yaxshilashning bugungi holati va istiqboliga bag'ishlangan ishlar" masalasini ko'rib chiqdi. Unda partiya idoralariga batraklardan tortib o'rta qatlamgacha bo'lgan fuqarolarni Sovetlar atrofida birlashtirish va ushbu kuchlarni boylar zo'ravonligiga qarshi qo'yish, quyi sovet apparatini dehqonlar bilan yaqinlashtirish bo'yicha barcha kuchlarni safarbar etishni topshirdi[3].

Mahalliy sovetlarning barqaror ishlamasligining yana bir sababi ushbu idoralarning, ayniqsa quyi idoralar bo'lgan volost ijroiya qo'mitasi va qishloq sovetlarining moddiy ahvoli edi. Tadqiqotning oldingi paragrafida aytilganidek, qishloq sovetlarining byudjeti mavjud emas edi. Ular uyezd byudjeti hisobidan moliyalashtirilgan bo'lib, bunda ham volost prezidiumi va qishloq soveti raisi maosh olgan xolos. Bevosita xalq bilan aloqada bo'lgan va ularni sovet hukumati tomonga og'dirishda asosiy tayanch bo'lgan ushbu idoralarning moddiy mustaqilligini ta'minlash va ularga ko'proq vakolatlar berish hisobiga ularning sovet hukumatiga bo'lgan sadoqatini oshirish maqsadida 1924-yildan boshlab Turkiston ASSRda tajriba tariqasida volostlarning byudjetlarini tashkil etish boshlangan edi. 1925-yilga kelib faqat 6 ta: Toshkent viloyatining Piskent, Chinoz, G'oyibota va Farg'ona viloyatining Qo'qon-qishloq, Asaka va Chortoq volostlarida o'zining byudjeti mavjud edi. O'zbekiston SSR hukumati bunday volostlarning sonini kengaytirishni Moliya ishlari bo'yicha xalq komissarligiga topshiradi. Lekin, iqtisodiy ahvoldan kelib chiqib faqat har tomonlama yaxshi shakllangan volostlardagina byudjetlarni tashkil etishga ko'rsatma berildi[4]. Keyinchalik bu masala ham oxiriga yetolmay qoladi. Chunki O'zbekistonni iqtisodiy rayonlashtirish natijasida volostlar tugatiladi va respublikada uch bosqichli ma'muriy boshqaruv tizimi: Viloyat(okrug), rayon(shahar) va qishloq sovetlari shakllantiriladi[5,100].

O'zbekiston SSR MIQ Respublika Konstitutsiyasi qabul qilinguniga qadar, mahalliy boshqaruv idoralarining huquqiy maqomini belgilash maqsadida 1925-yil 16-dekabrda "Qishloq sovetlari to'g'risidagi Nizom"ni va O'zbekiston SSRda saylov tizimi mexanizmlarini aniqlab beradigan "Sovetlarga saylovlar bo'yicha qo'llanma"ni tasdiqladi[2,69]. Mazkur qo'llanmaga asosan O'zbekiston SSR hududida yashovchi quyidagi fuqarolar saylash va saylanish huquqiga ega bo'lgan:

a) davlat, jamiyat, xususiy idora va muassasalar, sanoat, savdo, qishloq xo'jaligida band bo'lgan ishchi va xizmatchilar;

b) Qizil armiya, flot, davlat siyosiy boshqarmasi, ishchi-dehqon militsiyasi harbiylari va xodimlari;

v) boshqalarning mehnatidan foydalanmaydigan qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanadigan dehqonlar;

g) hunarmand va kosiblar, o'zi ham mehnat qiladigan, tegirmon, moyjuvoz, temirchilik sexlari egalari;

d) birinchi razryad patentiga ega bo'lgan chakana savdogarlar.

Saylash va saylanish huquqidan quyidagi shaxslar mahrum qilingan: 1) boshqalarning mehnati natijasida foyda oladigan shaxslar, 2) mehnat qilmasdan topadigan daromadga yashaydigan shaxslar(sudxo'rlar), 3) eski boshqaruv tizimi amaldorlari, 4) ruhiy nosog'lom shaxslar, 5) barcha din xizmatchilar(mulla, imom, rohib va boshq.)[2,69].

Yuqoridagi huquqlarni tahlil qiladigan bo'lsak, sovet hukumati savdo, sanoat, hunarmandchilik vakillariga saylov huquqlarini bergan bo'lsa, hali ham boy, yirik yer egalari, sudxo'rlar va din vakillari uchun ular cheklangan bo'lgan.

1925-yilda umumiy saylov huquqiga ega bo'lganlarning 1,7 foizi saylov huquqidan mahrum qilingan bo'lsa, 1926-yilda bu ko'rsatkich 1,92 foizni tashkil etgan(1-rasm)[6,190]. RSFSRda esa bu ko'rsatkich 1925/1926 yillarda 1 foizdan iborat bo'lgan[7,63].

1-rasm.

Viloyat yoki okrug	Saylovchilar soni (ming kishi hisobiga)	Saylov huquqidan mahrum qilinganlar
Toshkent	166	5382
Samarqand	231	4647
Andijon	310	4828
Qo'qon	299	3940
Xo'jand	70	1172
Zarafshon	238	5296
Qashqadaryo	156	2421
Surxondaryo	87	2259
Xorazm	137	2779
Konimex tumani	14	116

1-rasm. O'zbekiston SSRda 1926-yilda saylov huquqidan mahrum qilingan aholi soni.

O'zbekiston SSR MIQ qoshida tuzilgan Markaziy saylov komissiyasi sovetlarga saylovlar to'g'risidagi yo'riqnomaga asosan, mahalliy boshqaruv idoralari tarkibini quyidagicha belgilaydi: okrug ijroiya qo'mitalari 25 - 35 nafargacha, uyezd ijroiya qo'mitalari 15-25 nafargacha, volost ijroiya qo'mitalari 7-15 nafargacha, qishloq soveti prezidiumi 3-5 nafardan tuzildi[8].

1925-yilda o'tkazilgan mahalliy saylovlar ikkita muhim xususiyati bilan ajralib turdi. Birinchidan, qishloq sovetlariga o'tkazilgan saylovlarda asosan dehqon, kambag'al va o'rta qatlam vakillari ishtirok etishdi va saylanganlarning 23,9 foizini batraklar, 35,7 foizini kam yerli dehqonlar va 37 foizni o'rta qatlam vakillari tashkil etdi[9]. Bu oldingi yillardagi saylov kampaniyalaridan yaxshi natija edi. Ikkinchidan, sovet hokimiyati o'rta qatlam kishilari uchun saylov huquqlari berdi va ular qishloqdagi dehqonlarning markaziy figurasi bo'ldi. O'rta qatlam deganda 3 desyatindan 10 desyatina(Rossiya imperiyasi davrida 1,09 gektarga teng bo'lgan yer o'lchov birligi. 1927-yildan ushbu o'lchov birligidan foydalanish sovet davlatida tugatilgan)gacha yerga ega bo'lgan dehqonlar qatlami tushunilgan. Endi bolsheviklarning asosiy diqqat markazida oldingi yillar kabi faqat kambag'allar diktaturasi emas, balki o'rtahol dehqon va ishchilar diktaturasini shakllantirish yotardi. Buning sababi, birinchidan, sovet hukumati davlatda kambag'allar emas, balki o'rtahol insonlar asosiy o'rinni egallashi kerak degan fikrga kelishdi va bu sotsializm mafkurasining asosiy shartlaridan biri edi. Ikkinchidan, bolsheviklar shahardagi ishchi va qishloqdagi dehqon o'rta qatlamga mansub ekanligini targ'ib qilish hamda xalqqa barcha insonlar yaxshi yashayotgandek ko'rsatmoqchi bo'lishdi. Shuningdek, ushbu siyosatni amalga oshirishdan yana bir maqsad, jamiyatda o'z tarafdorlari sonini ko'paytirish edi.

Bevosita saylov jarayoniga nazar solinsa, 1925-yilning aprel va iyul oylarida Jizzax, Samarqand va Mirzacho'l uyezdlarida mahalliy sovetlarga saylovlar bo'lib o'tdi. Mirzacho'l uyezdida 39 ta qishloq soveti va volost sovetlarida saylovlar o'tkazildi. Saylovlarda 30 foiz o'rta qatlam vakillari qatnashishdi. Jizzax uyezdidagi saylovlarda uyezd ijroiya qo'mitasi tarkibiga 83 foiz dehqon va 17 foiz shaharliklar saylandi, ungacha shaharliklar 56 foizni tashkil etishgandi. Samarqand uyezdidagi qishloq sovetlarida 52 foiz batraklar, 18 foiz kam yerli dehqonlar va 30 foiz o'rtahol kishilar saylandi[10].

Farg'ona viloyatida o'tkazilgan saylovlarda 50 foiz mahalliy sovetlar yangilandi[11]. Qishloq sovetlariga jami 9589 nafar deputatlar saylangan bo'lib, bu oldingi saylovlarga qaraganda 3 barobar ko'p bo'lgan[12].

1925-yilgi qishloq va ovul sovetlari saylovlarida saylov huquqiga ega bo'lgan aholining 45,9 foizi ishtirok etgan bo'lsa, 1926-yilda bu ko'rsatkich 46,4 foizni tashkil etgan. RSFSR bilan solishtirilsa, 1925 yilda 47 foiz saylov huquqiga ega bo'lgan

aholi saylovlarda ishtirok etgan[7,65].

Turkiston SSRda 1921-1922 yillarda yer-suv islohotining birinchi bosqichi o'tkazilgan edi. O'zbekiston SSR tashkil topgach, sovet hukumati tomonidan yer-suv islohotining ikkinchi bosqichi o'tkazildi. O'zbekiston Kompartiyasining 1925-yilning noyabr oyidagi II s'ezdida respublikaning siyosiy rahbariyati "shu kunga qadar qishloqlarda saqlanib qolgan yerga nisbatan xususiy mulkchilik feodal munosabat sarqitlaridan bo'lib, shahar va qishloqlardagi bir guruh zamindorlar va boy-quloq unsurlar qo'lida barcha ekin ekiladigan yerlarning 1/3 qismi jamlanishiga va kambag'al-o'rtahol qishloq aholisining ezilishiga olib kelgani"ni ma'lum qilib, partiya va sovet hokimiyati oldiga O'zbekistonda "yer va suvni milliyashtirishni amalga oshirishga kirishishni asosiy vazifa sifatida ilgari suradi". O'zbekiston SSR MIQning 1925-yil 2-dekabrda favqulodda sessiyasida "Yer va suvni natsionalizatsiya qilish to'g'risida" va "Yer-suv islohoti to'g'risida"gi dekretlar qabul qilindi. Mazkur hujjatlar yer-suv islohotini majburiy usulda amalga oshirish uchun me'yoriy asos bo'lib qoldi[13,481-482].

Bu islohot joylarda shart-sharoitlar va tayyorgarlik darajasiga qarab uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqich: 1925-1926 yillarda Farg'ona, Toshkent, Samarqand viloyatlarida bo'ldi. Ikkinchi bosqich: 1927-yili Zarafshon viloyati (Buxoro va O'rta Zarafshon okruglari)da yer-suv islohoti o'tkazildi. Uchinchi bosqich: 1928-1929-yillarda Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm okruglarida amalga oshirildi. Qabul qilingan dekretlar asosida belgilanganidan ortiq yerlar, ish hayvonlari va mehnat qurollari tortib olingan. Boylar, yirik savdogarlar, ulamolalar va boshqa mulkdorlarning yerlari va butun mol-mulki musodara qilindi. O'tkazilgan yer-suv islohoti natijasida bolsheviklar qishloqlarda turli qatlamdagi xalqni bir-biriga qarshi qo'ydi, tezkorlik bilan olib borilgan kompaniya vaqtida nafaqat yirik yer egalari, balki o'rtahol dehqonlarning ham yer-mulkleri tortib olindi. Natijada joylarda ushbu islohotga qarshi norozilik namoyishlari o'tkazildi, ko'plab insonlar qurolli harakat vakillari safiga qo'shilib ketdi. 1928-yil 1-avgustda O'zbekiston SSR Kommunistik partiyasining qarori bilan Vaqf yerlari ham tugatildi[14,71].

Yer-suv islohotini o'tkazishda mahalliy sovetlar va "Qo'shchi" ittifoqining xizmatidan keng foydalanildi. Mahalliy sovetlar yirik yer egalari, sudxo'rlar, boy va savdogarlar hamda diniy ulamolarni aniqlab berish kabi vazifalarini bajargan. Shuningdek, sovet hokimiyatiga qarshi bo'lgan kishilarni va qurolli harakatga har qanday aloqasi bo'lganlarni aniqlashda ko'maklashgan. 1919-yilda Turkiston ASSRda sovet hokimiyatini mustahkamlash va qishloqlardagi odamlarga sovet hukumatining g'oyalarini singdirishga xizmat qilgan kambag'allar qo'mitalarining o'rniga "Qo'shchi" ittifoqi tuzilgan edi. Yer-suv islohoti paytida mazkur ittifoq qishloqlardagi yirik yer egalari aniqlash, ularning yer-mulkini musodara qilishda qatnashish, musodara qilingan yerlarning yersiz kambag'al dehqonlarga taqsimlash, kambag'al dehqonlar, chorikor(mahsulotning 1/4 qismi uchun mehnat qiluvchi)lar va o'rtahol dehqonlarni birlashtirish, yot unsurlar qatlamining mahalliy sovetlar tarkibiga kirmasligini nazorat qilish, qurolli harakatga qarshi mahalliy xalqqa tashviqot ishlarini olib borish kabi vazifalar bilan shug'ullangan. 1926-yilning oxiriga kelib "Qo'shchi" ittifoqi a'zolarining soni 120,7 ming kishiga yoki shu yil boshiga nisbatan 51,5 foizga ortgan[14,76].

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, O'zbekiston SSR tashkil topgach, mahalliy boshqaruv idoralaridagi muammolar saqlanib qoldi. Bular qurolli harakat, sinfiy kurash, iqtisodiy muammolar, kadrlar yetishmasligi va hokazolar. Sovet hukumati va kommunistik partiya ularni bartaraf etishga qarshi turli xil choralar ko'rishga qaramay, ular kerakli samarasini bermagan. Buning sababi esa mintaqada milliy ozodlik harakatining davom etishi, mahalliy xalqning ayrim qatlamlari tomonidan sovet hokimiyati yuritayotgan noto'g'ri siyosat(yer-suv islohoti, saylov tizimidagi sinfiy adolatsizlik, jamiyatdagi sinfiy adolatsizlik, islom diniga bo'lgan

munosabat va boshqalar)ni qo'llab-quvvatlanasligi, joylarda iqtisodiy ahvolning og'irligi va boshqalar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. «Совершенно секретно»: Лубянка – Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.). Т. 3. 1925 г. Ч.2. – Москва, 2002. – С. 560.
2. История советского государства и права Узбекистана: 1924-1937 гг. Т2. Отв. ред.: Х.С.Сулаймонова и А.И.Ишанов. – Ташкент: Издательство АН УзССР, 1963. – С.58.
3. Правда Востока, 1925 г, 29 сентябр.
4. Ўзбекистон МА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 2445 -иш, 10-варақ.
5. Содиқов Ф. Ўзбекистон ССРда маҳаллий бошқарув идоралари фаолияти (1917-1938 йиллар//Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. Тошкент: 2022. –Б.100.
6. Содиқов Ф. Ўзбекистон ССРда маҳаллий бошқарув идоралари фаолияти (1917-1938 йиллар). Тошкент: “Маҳалла ва оила” нашриёти, 2023. –Б.190.
7. Чернявский Е. Сайлаулар-саили. Праздник выборов. – Ташкент: Узгиз, 1927. – С. 63.
8. Ўзбекистон МА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 2445-иш, 88-90 варақлар.
9. Ўзбекистон МА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 3103-иш, 37 варақ.
10. Ўзбекистон МА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 2445-иш, 81-82 варақлар.
11. Ўзбекистон МА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 2445-иш, 90 варақ.
12. Правда Востока, 1926 г, 5 феврал.
13. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккита китоб. Биринчи китоб. Ўзбекистон 1917-1939 йилларда. – Б. 481-482.
14. Зайченко Ж.А. Классовая борьба в узбекском кишлаке. (1925-1929 гг.). – Ташкент: Узбекистан, 1989. – С. 71, 76.